

# Apánk, Ábrahám

## Apa- és lelkészalakú úr

### Visky András *Kitelepítés* című regényében

Varga Borbála  
Kincső

„Senki sem volt olyan nagy, mint Ábrahám,  
ki lenne képes őt megérteni?”<sup>1</sup>

#### 1. Bevezetés

Visky András első regénye, a *Kitelepítés* 2022-ben jelent meg a Jelenkor Kiadónál. Az elsőprő sikert arató kötet azóta már a nyolcadik kiadásnál tart, az elmúlt három év során pedig számos kritika, recenzió és még néhány tanulmány is született a népszerű könyvről, melyet mind az olvasóközönség mind a szakma jelentős része pozitívan fogadott. Visky művét elemezték már kézenfekvő módon lágerregényként, világképe révén a Biblia felől közelítve, sok szó esett narrációjának értelmezéséről, elbeszélésmódjáról, központosásbeli sajátosságairól, a fikció és a valóság határán lebegő műfaji besorolhatatlanságáról, egy esetben pedig még a női test ábrázolásának poétikáját

1 KIERKEGAARD, Søren: *Félelem és reszketés*, ford. Rác Péter, Budapest, Európa, 1986, 21.

is vizsgálták benne.<sup>2</sup> A regény mély rétegzettségét jelzi, hogy milyen sokféle módon és irányból közelíthetünk a *Kitelepítés*hez, melynek még mindig megannyi feltáratlan oldala, valódi mélységében még nem elemzett fókuszpontja van. Jelen tanulmány célja éppen egy eddig talán kevésbé tárgyalt – habár több kritikában érintőlegesen említett – olvasati lehetőség feltárása, és a regény ezen megközelítésmód felőli részletes elemzése.

A történet – és a valóság adatai<sup>3</sup> – szerint Visky Ferencet, a regénybeli „Apánkat” 1957-ben perbe fogták és „huszonkét év börtönre ítélték a népi demokráciára veszélyes, ellenséges tettei miatt”<sup>4</sup> – tudjuk meg a regényben idézett rendeletekből és határozatokból. Ahogy Domján Edit írja: „1956 után a Gheorghiu-Dej-kormány a magyarellenes koncepciók sorában igyekezett leszámolni a protestáns »ébredők« Bethánia-mozgalmával is. Ennek a hívek mindennapjait mélyen átjáró (azaz nem formális) vallásosságnak volt meggyőző erejű képviselője Visky tiszteletes, akit hiába helyeztek parókiáról parókiára, ahol megjelent, »a falu népe elhatározta, hogy a názáreti Jézus fel-tétlen uralma alá veti az életét«.”<sup>5</sup> Az ítélet vagyoneklombzással járt, a magára maradt fiatal feleséget pedig, Júliát – akinek történetét dolgozza fel Visky András korábbi drámája, a *Kitelepítés* előzményének is tekinthető *Júlia – Párbeszéd a szerelemtől* – hét gyermekével együtt a Duna-delta egyik lágerébe telepítették, ahol „négy év, két hónap és tizenhét napnyi időt”<sup>6</sup> töltöttek el embertelen körülmények között, ahová csak Nénny, a hűséges Deme Mária kísért el őket szabad akaratából.

A regény narrátora a deportálás idején csupán két éves András, „aki gyermekkori élményeinek elbeszélése során többnyire saját egykori szereplői perspektíváját juttatja érvényre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyermekkori

2 PRONTVAI Vera: Ahogy Anyánk hallja, A női test ábrázolásának poétikája Visky András *Kitelepítés* című regényében, *Nap-út*, 222+3. sz., 2023, 222-230.

3 Visky András regénye esetében sokat firtatott és nem elhanyagolható tényező, hogy a történet valós életrajzi események alapján íródott, így az olyan adatok, mint az édesapa bebörtönzése, a család kitelepítése, az évszámok és az okiratok hitelessége nem tartoznak a „fikció vagy valóság” kérdéskörébe. Mindazonáltal jelen tanulmány a későbbiekben kizárólag a regénnyel mint irodalmi szöveggel kíván foglalkozni, így Visky Ferenc személyét is pusztán a mű karakterábrázolásának alapos elemzése által igyekszik bemutatni.

4 VISKY András: *Kitelepítés, Jelenkor*, 2022, 114.

5 DOMJÁN Edit: Deósok *revizoronline.com*, 2022. 12. 13. URL: [https://revizoronline.com/visky-andras-kitelepites/?fbclid=IwY2xjawLkuj1leHRuA2FlbQIxMQABHokU0qDE2R-n3mxiui\\_aGE3EPfYQNW\\_9A4ccQvySEyA3xdFR1Wn2IEy0TbY-\\_aem\\_h5Uxjjszmm6y-GI0RpyFayQ](https://revizoronline.com/visky-andras-kitelepites/?fbclid=IwY2xjawLkuj1leHRuA2FlbQIxMQABHokU0qDE2R-n3mxiui_aGE3EPfYQNW_9A4ccQvySEyA3xdFR1Wn2IEy0TbY-_aem_h5Uxjjszmm6y-GI0RpyFayQ) (2025. 08. 03.)

6 KÁROLYI Csaba: A fogoly szabad, *Élet és irodalom*, LXVI. évfolyam, 2022/47.

nézőpontot ne módosítaná, árnyalná a felnőtt elbeszélő jelenbeli látásmódja”<sup>7</sup> – jegyzi meg Gintli Tibor. Ez a nézőpont ráadásul néhány résztől eltekintve nem válik el a testvérek közösségének egybeolvadó hangjától, hiszen emlékeik összekeverednek, közössé és egymástól szinte elválaszthatatlanná válnak. Kivételt képeznek az éjszakai bepisilések leírásai, vagy az édesapját képekről fel nem ismerő legkisebb gyermek kudarcának bemutatása: „lehet, hogy nincs is bennem Lélek, ez a büntetése azoknak, akik nem ismerik fel az apjukat”<sup>8</sup>. Ezeken a részekeken kívül az elbeszélői hang „mintha több szótartalmat egyesítene, a családtagjaiét, a láger lakóiét”<sup>9</sup> – ahogyan azt Ekler Andrea is kiemeli. Ez lehet az oka annak is, hogy a regényben a szülőkre való hivatkozás leggyakrabban többes szám első személyű birtokos személyjellel történik („Anyánk” és „Apánk”). Míg az „Anyánk” szó 753-szor fordul elő, addig az „Anyám” mindössze 18-szor, az „Apánk” 329-szer, az „Apám” pedig csupán 30-szor. Az „Anyánk” és „Apánk” említéseinek száma közti különbség a szétszakítottaságból fakadóan válik érthetővé: természetes, hogy a jelenlévő édesanya több szerephez jut, mint a hiányjelként lüktető édesapa. Utóbbi karaktere ebből fakadóan a kritikákban és recenziókban is kisebb figyelmet kap, holott jelen(nem)léte az egész regény egyik – ha nem a – legfontosabb szervezőeleme. Az ismeretlen apa, akinek létezése bizonyos, hiszen miatta és általa születnek a hangok is, akik a történetet elbeszélik, és akik minduntalan efelé a hiány felé gravitálnak, a történetben ugyanis mindennek az édesapa visszatérése ad értelmet. Az apa ad nevet gyermekeinek; az otthon az, ahova őt hazavárhatják („otthonunk se volna seholy, egy hely, ahol meghúzhatnánk magunkat, és ahova Apánkat is hazavárhatnánk”<sup>10</sup>); az ő hazatérése minden tett végső célja (legyen szó akár egy rádió elkészítéséről: „most már biztosan hazajön Apánk, mondta, mintha a rádió megszületésével az utolsó akadály is elhárult volna Apánk kiszabadulása előtt”<sup>11</sup>); ő az, aki Ábrahámot, a Messiást, és még Istent magát is kiábrázolja, hiszen képes úgy lenni, hogy nincs jelen – legalábbis gyermekei számára. Az elapátlanodott család nem reménykedik, hiszen a reményt a könyv Kertész Imrét idézve „a gonosz instrumentuma”-ként említi már a mottók között, később azonban hosszabban is a következőket olvashatjuk: „a remény az Ördögtől van, legfőképpen pedig

7 GINTLI Tibor: „András írása szerint való szent evangéliom”, Gintli Tibor kritikája Visky András *Kitelepítés* című regényéről *szofa.eu*, 2023. 03. 10. URL: <https://www.szofa.eu/iras/gintli-tibor-andras-irasa-szerint-valo-szent-evangeliom> (2025. 08. 03.)

8 VISKY: i. m., 153.

9 EKLER Andrea: „A hetedik te magad légy”, Párhuzamos gondolatok Visky András *Kitelepítés* című regényéről, *Bárka*, XXXI. évfolyam, 2023/2, 64.

10 VISKY: i. m., 263.

11 Uo., 345.

a túlélés reménye, a Sátán a legravasabb reménykalmár és mi mindannyian hűséges előfizetői vagyunk, furmányos reménybónuszvadászok, nos igen, valamennyi láger és koncentrációs tábor fundamentuma és fenntartója a remény<sup>12</sup>.

Ez a család tehát nem reménykedik, ugyanakkor nem is reménytelen: hisz, ami egészen más. A hit nem a remény helyettes fogalma, nem egy „jó végben” való reménykedés, nem optimista vagy vak. Ez a fajta hit Søren Kierkegaard *Félelem és rettegés* című művéből érthető meg talán legkönnyebben. Miközben Kierkegaard töretlenül és makacsul igyekszik megérteni Ábrahám legérthetetlenebb tettét, vagyis a szándékot, hogy Isten kérésére feláldozza neki egyetlen szeretett fiát, Izsákot, könyvében több ízben megkísérli újraírni, megfogalmazni, hogyan történhetett az az út a Mórija hegyére, és mi lehetett mindeközben Ábrahám szívében. Kierkegaard egyetlen visszatérő támasza a szinte már mantraként ható félmondat: „Ábrahám azonban hitt”.<sup>13</sup> Ábrahám hite nem igazi hit, ha úgy értjük, mint reményt, hogy Isten végül csak megkönyörül Izsákon. Ábrahám hitében benne foglaltatik a teljes ráhagyatkozás Istenre, és a legérthetetlenebb szándék: hogy Izsákot ő valóban feláldozza annak az Úrnak, aki erre kérte. Az apa nélkül maradt regénybeli család tehát nem reménykedett egy mesés, földi szabadulásban, hanem hitt.<sup>14</sup> Egy Istenben, aki úgy van, hogy néha nincs („Isten létezése legmélyén az istenhány szivárványos térségei derengenek”<sup>15</sup>), és egy szabadságban, amit sosem tudtak elvenni tőlük („ilyen gazdagok vagyunk, amikor semmivel nem bírunk, csak a szabadságunkkal, amit viszont senki el nem vehet tőlünk”<sup>16</sup>). Mindez azonban, ahogyan azt később látni fogjuk, nem könnyíti meg az Ábrahámhoz hasonlatos édesapa megértését, csupán támpontot ad egy olyan regényvilághoz, melynek „nyelve és formája nem képzelhető el a Biblia nélkül.”<sup>17</sup>

Visky András könyve – a korábban említett besorolások mellett – tehát aparegényként is olvasható, hiszen egyik legfőbb szervezőeleme még hiányában is a vágyott, elképzelt, ismeretlen, Istennel és bibliai szereplőkkel rokonítható, a történetekért valamiképp felelős édesapa komplikált karaktere és a hozzá fűződő viszony. Az „aparegények” esetében Tamás Zsuzsa szavaival élve „feltételezünk egy konfliktusoktól terhes apa–fiú viszonyt, és nem lepődünk meg, ha a szöveg mintegy önmagától (vagy az írói szándék hatására) egyfajta újszövetségi olva-

12 Uo., 221.

13 KIERKEGAARD: i. m., 31.

14 Erre érez rá Kisantal Tamás is, mikor azt írja: „a láger boldogsága nem a reményre, hanem a bizonyosságra épül: a hit bizonyosságára” in: KISANTAL Tamás: Égi és földi harmóniákról, *Jelenkor*, LXVI. évfolyam, 2023/2, 212.

15 VISKY: i. m., 26.

16 Uo., 96.

17 KÁROLYI, i. m.

satot is nyer.”<sup>18</sup> Habár a „konfliktusoktól terhes apa-fiú viszony” még Visky regénye kapcsán további alátámasztásra szorul, Tamás Zsuzsa később azt is hozzáteszi, hogy „az aparegények hiányzó apákról szólnak”,<sup>19</sup> vagyis a hiány semmiképp sem zárja ki a viszony konfliktusos voltát. Ráadásul „az apahiányhoz nem szükséges az apa tényleges elvesztése”,<sup>20</sup> azaz halála, fizikai (vagy akár érzelmi) távolsága éppen elegendő. Ahogyan Kránicz Gábor írja: „Az aparegények szövegében az önkényes fabuláció oka mindig az apa alakjának valamilyen elidegenülése vagy elidegenítése. A legfontosabb ilyen elidegenedési mód természetesen az apa halála vagy eltűnése, [...] de hasonló súllyal jelennek meg e regények szövegében az olyan vér szerinti apák is, akik önmagukban válnak idegenné és ezáltal érthetlenné, elidegenülve saját szerepüktől.”<sup>21</sup>

A *Kitelepítés* utolsó szakaszában, az apa hazatérése után, több az apa-fiú kapcsolatra reflektáló szakasszal is találkozunk. Ezek közül talán legfontosabb az iménti idézethez is szorosan kapcsolódó 714-es számozású:

„közénk jött az Apánk, és én felnéztem rá, egy rezgő szépségű apa, felnéztem rá, igen, de nem a zarándokok rajongásával, akik megföntolt és valahogy mindig csöndet árasztó beszédeit hallgatták, amikor csak tehették, felnéztem rá, mert egyszerűen valahogy fönt volt, de nem hozzám mérten, hanem a mérhetetlenhez mérten, egy szabad ember, igen, figyeltem minden mozdulatát, anyám kezét és az apám kezét, anyám visszafogott és elégedett mosolyát a reggelinél, amiről a boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet öngyilkos tanítása jutott az eszembe mindig, és máris arra vártam, legalábbis felmerült bennem, hogy bukjon el végre előttem, zuhanjon ki ebből az anyagi tökéletességből, és legyen végre valóságos, mármint az apám, kerüljön le róla minden, amivel én magam ruháztam fel, és amit végül sohasem bírtam levenni róla, így halt meg, tökéletesen, magával is vitte, a sírba, meg nem tudom mondani, hova, elgondolhatatlanul messzire, bizonyára mindazt, amivé előttem és bennem lett, az én agyamban és az én lélekreszemben”<sup>22</sup>

Jelen tanulmány fókuszában tehát a *Kitelepítés* rendkívül összetett, gyermeki nézőpontból megrajzolt, gyakran hiányzó apa karaktere áll, egy olyan apáé, aki

18 TAMÁS Zsuzsa: Elapatlanodva – Az „aparegények” mint rendszerváltó regények *prae.hu*, 2008. 01. 01. URL: [https://www.prae.hu/portfolio/4180-elapatlanodva-az-quot-aparegények-quot-mint-rendszervalto-regények/?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.prae.hu/portfolio/4180-elapatlanodva-az-quot-aparegények-quot-mint-rendszervalto-regények/?utm_source=chatgpt.com) (2025. 08. 03.)

19 Uo.

20 Uo.

21 KRÁNICZ Gábor: Apukalipszis, Regénnyé írt apák, in GYÖRFFY Miklós – KELEMEN Pál – PALKÓ Gábor (szerk.): *Prózaforradulat*, Budapest, Kijarat, 2007, 57–58.

22 VISKY: i. m., 386.

egyszerre szerelmes férj, szerető édesapa, lánglelkű és karizmatikus lelkész – aki egyszerre képes hiányozni és jelen lenni, Isten létét és nem létét is felmutatni. Egy Ábrahám – egy Izsák szemszögéből.

## 2. „Apánk teljes szívéből, teljes lelkéből és teste minden erejével szerette az Anyánkat”<sup>23</sup> – Égi és földi szerelem

Visky András regényének (felnőtt) szereplői szinte egytől egyig reménytelenül szerelmesek. De azt is lehetne mondani, hogy a *Kitelepítésben* a szerelem az oka és magyarázata mindennek. Ez a szerelem pedig, bár Visky regényében szinte soha nem mentes a testiségtől vagy az erotikától, gyakran az Istennel való viszonytal is összefonódik, ahogyan azt Lídia nővér is megállapítja egy ponton: „ebben a lágerben mindenki szerelmes és mindenki hosszan imádkozik”<sup>24</sup> Mi több, Isten maga is szerelmes a népébe, mint közösségbe, sőt személyesen emberekbe, például a gyermekek édesanyjába, akibe nem melleleg a láger szinte összes férfia is.

A *Kitelepítésben* szereplő apa karakterének részletes elemzése és megértése szempontjából a legfontosabb szerelmi viszony azonban az „Anyánk”, „Apánk” és Isten közötti szerelmi háromszög, melynek leírására Visky András külön fejezetet szentel a regényben (*Tanítás a szerelmi bosszúról*) címmel.

„itt van az anyád, az anyátok, mondta a Mindenható, itt van ez a gyönyörű nő, aki szüzességet fogadott nekem, mondta, de lehet, hogy félreértettem, mindegy, aztán meg jött az apátok és elvette, bizony elvette, na igen, a szüzességét, tőlem vette el az Anyátok szüzességét az Apátok, igen-igen, akkor én, jogos és édes bosszúból, szemet szemért, fogat fogért, szüzességet szüzességért stb., és mert reménytelen szerelemmel szerettem őt, naponta visszaadtam neki a szüzességét, így döntöttem, mondta az Úr, szerelmi bosszú, nincs annál gyönyörűsegebb, így kellett élnie az anyádnak, ebben a szerelmi háromszögben, velem meg az apáddal, folyamatos kettős házasságtörésben [744] a szerelmi bosszúban én, az Úr, a te istened vagyok a legjobb, ragadtatta el magát a Mindenható, akinek a szerelemben és a szerelmi bosszúban valóban nincs párja a világon, mondta Anyánk, valóban nincs hozzá hasonló, mondta”<sup>25</sup>

---

23 Uo., 13.

24 Uo., 308.

25 Uo., 399–400.

Visky könyvében a szerelem tehát még akkor sem választható le testi vonatkozásairól – pl. szüzesség és szeretkezés – ha Isten maga is a szerelmi viszony egyik tagjává lép elő. Egy másik helyen azt olvassuk: „ez az Istén halálosan szerelmes Anyánkba, ejtsd: szerélmés, és hát Anyánk is gyakran meresztgeti a szemét az égre sóhajtozva, nincs mentség, mosolyog Anyánk”.<sup>26</sup> Az elbeszélés azonban nem áll meg a fizikai vágy érzékeltetését szolgáló sóhajtozás említésénél. A két szülő közötti szerelmi kapcsolat intenzitását az író gyakran egészen érzéki, már-már erotikusnak ható leírásokkal mutatja be, erre példa a következő részlet: „Apánk megcsókolta Anyánkat, szájon és hosszan, ahogyan a leginkább szeretete, ha a fürdőszobában lettek volna, lefekvés előtt, akkor a nyelvével megkereste volna a nyelvét, hadd szeretkezzenek kedvükre, mint a delfinek”.<sup>27</sup>

A látható és felmutatott erotika egyszerre teszi hús-vér emberré a szülők karakterét, és lép ki a szemérmeskedő, a testet és annak vágyait elfedő protestáns keresztény hagyományból, mely máskülönben érzékelhető módon továbbra is jelen van a regény világában, akár ha a szülők esküvői fényképének leírását nézzük: „mindketten komolyak, eltökéltek és riadtak, a templomajtó feletti félköríves korona komor oltárképpé varázsolja őket, inkább ijesztő, mint szép, senkinek sem jutna eszébe, hogy esküvői fényképet lát, ijesztő a szépségük ebben az egyöntetű feketeségben”.<sup>28</sup> Az „Anyánk” és „Apánk” közti testi köteléket és annak érzéki képeit tehát az elbeszélő én teremti meg és vetíti bele szüleinek múltjába, mikor olyan emlékeket idéz meg, melyeknek nem lehetett tanúja, hiszen még nem is volt a világon, mikor azok megtörténtek. Az elbeszélés jelenében pusztán a család és az édesapa szabadulása után látunk rá a szülők közötti – ekkor már a korábbi leírásoknál jelentősen szemérmesebb – kapcsolatra. Mégis, a narrátor szemében az édesanyja és édesapja közötti szerelem érzéki képekben ölt testet, mintha csak az elbeszélő én izzó fantáziája apja minden elmaradt érintését szüleinek szerelmi életét elképzelve élné meg, mivel az ő számára idegen test minden kétséget kizáróan szerelemben forrt össze anyja ismerős testével, hiszen ezt bizonyítja „ez a hét, satnya szerelemgyerek”.<sup>29</sup> is.

Visky András írásaiban mindig is fontos szerepet játszott a test, elég ha legutóbbi, négy drámát tartalmazó kötetére, *A test történeteire* gondolunk. Prontvai Vera tanulmányában a szerző műveiben megjelenő – elsősorban – női testekre koncentrálna írja, hogy „Visky női sorsokat körülíró műveiben a női test odaadottsága jelenik meg. Ezek az elköteleződések a társadalmi megítélés szempontjából hol fanatikus, hol flúgos jelzővel illethetők. A *Pornó* című dráma

26 Uo., 142.

27 Uo., 27.

28 Uo., 109.

29 Uo., 96.

főszereplője életét az utcagyerekek gondozására, a házastársa iránt érzett szerelem megélésére, és a benne élő magzat megóvására áldozza, míg *A test története* drámaciklus nőalakjai közül Teréz a szenvedő emberek ápolásának szenteli életét.<sup>30</sup> *A Kitelepítésben* mindemellett fontos szerep jut a testnek – nemtől függetlenül is –, mint az emlékezet helyének, mely más testekkel való kapcsolatában ismeri meg saját magát.<sup>31</sup> A másik test hiánya ebből következőn traumát jelent az én teste számára, ez a trauma pedig testébe és – ezáltal – emlékezetébe épül, identitásának formálójává válik: „én nem az agyammal vagy az értelmemmel emlékezem, hanem a testemmel, és nemcsak a sajátommal, hanem Anyánk szédületes és Apánk hiányzó testével is”.<sup>32</sup> Hiszen mi mással is emlékezhetne egy két éves gyermek, mint a testével, mely családja közös testének része, és amely azon testrészével is emlékezni képes, melyet egy időre elszakítottak tőle, ahogyan a megcsonkított test fantomfájásai emlékeznek az egykori tagra.

„Apánk érintéséről viszont semmit nem tudtam, sem a fejem, sem az ujjaim nem emlékeztek semmire, de még a szemem sem, nincs apaemléke a testemnek, erős és nagyhangú férfiak közelében rövid időn belül úrrá lesz rajtam a szorongás, ki-  
ver a hideg veríték, elválnak a csontjaim az izmoktól, és tőlem különálló csontváz-  
ként mozognak bennem, az erőszak legcsekélyebb jelére vacogni kezd bennem a  
csontvázam, és én azonnal felajánlom magam, hogy engem alázzanak meg, en-  
gem üssenek agyon, az én szívemet tépjék ki, engem égessenek el, engem áldozza-  
nak fel, engem, engem, engem, a gyávaság maradt az egyetlen bátorságom”<sup>33</sup>

Bár Prontvai Vera a női test odaadottságáról ír, az idézett részben az elbeszélő maga ajánlja fel önmagát áldozatként, félelemmel válaszolva az apja testi emlékének hiányából fakadó szorongására. A gyermek teste nem emlékezik az édesapára, így félelemmel és megadással reagál a felnőtt, „erős és nagyhangú férfiak” közelségére. Azt láthatjuk tehát, hogy az apa hiányától szenvedő gyermektest hasonló válaszreakciót produkál a *Kitelepítésben*, mint egy kiszolgáltatott női test Visky más műveiben.

„Apánk” testéről csupán annyit tudunk meg, amennyit a bebörtönzés előtti vallatások során alkalmazott kínzások leírásából, illetve a testvérek által felidézett külsejéről („félrevágott mandulaszemek, adyendrésen ívelt, húsos ajkak

30 PRONTVAI: i. m., 222–223.

31 Martin Buber alapján azt is mondhatnánk: „A Te [tested] által leszek Én-né.” in BUBER, Martin: *Én és te*, ford. BÍRÓ Dániel, Budapest, Európa, 1991, 15.

32 VISKY: i. m., 62.

33 Uo., 338.



és fehér márványból kifaragott, nemes homlok”<sup>34</sup>), majd pedig a hazatérése utáni állapotáról olvashatunk (pl. fogatlanság, „Lázár-szág”<sup>35</sup>); érzékelései azonban rejtve maradnak előttünk, ahogyan belső világa is, személye ugyanis mintha valamilyen szinten áthatolhatatlannak mutatkozna az elbeszélő számára. „Anyánk” feltűnően gyakrabban „kap szót”, ami nem csupán annak köszönhető, hogy róla van tudása a lágerévek során az elbeszélőnek, hanem abból is, hogy testileg jelen van, belső narrációja átvehető, gondolatai nyitottak, hiszen ő maga testileg is érinthető. Ezzel szemben az apa testi idegensége a találkozás után sem szűnik meg, így a regény utolsó szakaszában is távoli karakter marad, akit kívülről figyel a család, a gyülekezet, és természetesen az elbeszélő, katonává érő András is.

### 3. „ha nincs apa, akkor semmi nincs”<sup>36</sup> – Egy apahiány körvonalai

„Az apahiány és az apakeresés motívuma végigvonul a könyvön. Az apahiány azonban apajelenlét, a hallott történetekből, mozaikokból, elképzelésekből kibontakozó apaelgondolás.”<sup>37</sup> – írja Pénzes Tímea. Hiszen a történet kétéves Andrása, a legkisebb testvér számára „Apánk” a kitelepítés éve alatt pusztán konstrukció, egy hiány, mely betöltésre vár. Az apahiány ellenállhatatlan készítés az apa megformálására, elképzelésére, felismerésére.

A gyermek András, aki tehát apjáról semmiféle emléket nem képes felidézni, megpróbálja megteremteni magának azokat: „biztosan a karjába vett és a neven szólított, még az is lehet, hogy föl-földobált és kifogott, én meg diadalmasan nevettem, mintha én fogtam volna ki őt, és nem ő engem, így mehetett ez, amíg börtönbe nem zárták, és kifogni most már sem én őt, sem ő engem nem tud, amikor zuhanunk”<sup>38</sup>.

Képzelgései azonban kudarcot vallanak, mikor arra kell eszmélnie, hogy az elméjében megteremtett édesapa arctalan. Amikor Nényu megérkezik a lágerbe a családi fényképalbummal, melynek képei a testvérek kapaszkodói apjuk emlékébe, Andrásnak arra kell ráébrednie, hogy ő, a legkisebb, mindannyiuknál apátlanabb, hiszen nem ismeri fel azt, aki után testvéreivel együtt maga

34 Uo., 153.

35 Uo., 376.

36 Uo., 276.

37 PÉNZES Tímea: Visky András Kitelepítés című kötetéről *irodalmiszemle.sk*, 2023. 12. 03. URL: <https://irodalmiszemle.sk/2023/12/penzes-timea-visky-andras-kitelepites-cimu-koteterol/> (2025. 08. 03.)

38 VISKY: i. m., 150.

is vágyódik: börtönben raboskodó édesapját. „Apánkat nemcsak nem ismerem, hanem bizony nem is ismerem fel, micsoda istentelenség, ingatják a fejüket idősebb testvéreim”<sup>39</sup> – olvassuk a 262-es számozású részben. A gyermek András árulásként éli meg, hogy testvéreitől szinte egyedül az különbözteti meg, hogy velük ellentétben ő – a testvérek szavával élve „megátalkodottan” – képtelen felismerni apját a családi album képein: „ki az apád?, kérdezik szigorúan, és én nem tudom, ki az apám, rémületemben összevissza mutogatok, mint valami eszement, a gonosznál is gonoszabb vagyok”<sup>40</sup> András apjával szembeni árulásának lehetőségét már nevének kiválasztása is megelőlegezi a regényben, mikor az apa két lehetséges nevet, a Júdást és az Andrást veszi fontolóra. A hetedikként születő gyermeket végül a történelmi időszak („nem éppen a személyre szabott kísérletek nagy korszakát éltük”<sup>41</sup>) és legkisebb bátyja, Péter menti meg az „emberhez méltó feladat”<sup>42</sup>-ot jelentő Júdás névtől, hiszen „a Szentírás szerint Péter és András testvérek voltak, és mert Péter volt az első, kit követett András”<sup>43</sup>. Mégis nem véletlen, hogy ez a rész éppen az édesapa fel nem ismerésének kudarcát bemutató (*Apátlan*) címűt megelőző fejezetben található.

A legkisebb gyermek bűne ráadásul az éjszakai bepisilésekkel is kiegészül, melyeket szintén apjához kapcsol olyan módon, hogy úgy érzi, az ő megbocsátása tudja azokat eltörölni: „és akkor ünnepélyesen megbocsátaná kitartó bepisiléseimet, és azt is, hogy csak a lüktető fütykösömbe kapaszkodva tudok elaludni nagy nehezen”<sup>44</sup>. Nem véletlen az sem, hogy Szarka Judit<sup>45</sup> és Fekete Richárd<sup>46</sup> is egyfajta elmaradt ödipális konfliktusra mutatnak rá ezen a ponton, mely később az apával összemosódó Istennel való kapcsolatra is rávetül, hiszen a *Kitelepítés* elbeszélője számára Isten csak édesapján keresztül, apja pedig csak Istenen keresztül ismerhető és érthető meg valamelyest.

„András töredékes asszociációit összeköti egy állandó elem, az Apa folytonos jelenléte a tudatban, de hiánya a valóságban. Isteni alakként lebeg benne, mindenhol jelen van, mégis ott a családdal. Az emlékekben András külön kiemeli a hiányát, de visszatérésének lehetőségét is, mintha magát a Messiás eljövételét várná”<sup>47</sup> – írja Pop Lara. A regénybéli édesapa pedig valóban az egész történet során visszatérő

39 Uo., 151.

40 Uo., 152.

41 Uo., 144.

42 Uo., 143.

43 Uo., 144.

44 Uo., 278.

45 SZARKA Judit: Szerelmeskönyv, *Élet és irodalom*, LXVII. évfolyam, 2023/38.

46 FEKETE Richárd: A szabadságról – szabadon, *Alföld*, LXXIV. évfolyam, 2023/2, 92–96.

47 POP Lara: Verebecskék, verebecskék *ujforras.hu*, 2023. 11. 15. URL: <https://ujforras.hu/pop-lara-verebcskek-verebcskek-kritika-visky-andras-kitelepites-cimu-regenyrol/> (2025. 08. 03.)

módon lesz Istenhez vagy más bibliai szereplőkhöz hasonlatossá, és éppen ennek okán válik még hiányában is a regény asszociációinak legfontosabb szervezőelemévé. A bebörtönzés előtt még „Anyánk” fedez fel „egyeneságú rokoni kapcsolatot” férje és Isten között („a búskomorságot Izrael istenétől örökölted, egyenes ágon, szerelmem”<sup>48</sup>), később azonban annak a képessége teszi őket szinte szétválaszthatatlanul hasonlóvá, hogy egyszerre tudnak lenni és nem lenni. Az „istenhiány” fogalom a regényben ábrázolt Visky család értelmezésében annyit tesz, hogy Istennek magának „kell eldöntenie, hogy van vagy nincs, legfeljebb esetleg annyit tehetünk mégis, ismételgette Anyánk Lâtești-en, hogy felolvassuk a történetét és énekelünk neki vagy énekelünk érte, mindegy, a történetét elmondhatjuk, mondjuk is el, amikor csak tehetjük, de nem szégyenkezhetünk helyette, ha nincs, sőt még akkor sem, ha esetleg van”.<sup>49</sup> Ugyanis ez „a Mindenható nem lenni is tud”<sup>50</sup> akárcsak a gyermekek édesapja egy távoli börtönben, akiről mind szeretnék hinni, hogy van, hogy él, habár semmi tudásuk nincs róla. Ahogyan a történet elbeszélője fogalmaz: „Anyánknak tényleg nem volt semmije, csak mi meg Nényu, valahogy talán Apánk is, aki pedig hol volt, hol nem volt, leginkább persze nem, és amikor volt éppen, számunkra ismeretlen helyen tartózkodott akkor is, vasra verve egy nyirkos kőfalú börtöncellában, legalábbis mi így képzeltük el”.<sup>51</sup>

Az Isten és apa közötti hasonlóságok kiemelése a történetben kettős erővel bír: egyszerre emeli meg az édesapa karakterét, ezzel mintegy szent és elérhetetlen magasságokba helyezve őt, és teszi emberibbé, kézzelfoghatóbbá, egyek számára akár a blaszfémia határát is súroló módon Istent, aki nem csupán megszólítható, vagy ahogyan az előző fejezetben jeleztük: szerelmi bosszúra is képes féltékeny szerető, hanem ráadásul egy olyan közvetlen személy, akiről helyesen írja Domján Edit, hogy „egy jóakarató, de nem túl hatékony családtagnak tűnik számukra, aki úgy van jelen, ahogy az apa, az örökös hiányával. Mindenütt ott van, csak épp itt nincs soha.”<sup>52</sup>

Az Istenre és „Apánkra” egyaránt alkalmazható fogalom tehát az *ubikvitas*, azaz mindenütt jelenvalóság, melyet Júlia emleget szemrehányással Istenének: „ubikvitas, ez aztán mindent elmond, te meg a férjem tudtok ilyeneket kitalálni, atyáé, függőbetegek vagytok mind a ketten, bizony, ő az istenfüggőségtől, te meg, szegény, az emberfüggőségtől szenvedsz, és erre nincs gyógyír”.<sup>53</sup> A mindenütt jelenlét azonban szükségszerűen valamiféleképp sehol sem igazán ottlét.

48 VISKY: i. m., 100.

49 Uo., 373.

50 Uo., 100.

51 Uo., 95.

52 DOMJÁN: i. m.

53 VISKY: i. m., 148.

Ennek a problémáját szintén „Anyánk” fogalmazza meg gyermekei számára: „jobb, ha kiegyezünk a valósággal, javasolja Anyánk, Apánk az egyetlen rokonunk, egy kopasz fegyenc ismeretlen börtönben, mondja Anyánk, így alakult, az Örökkévalóról sem tudjuk, hol van, de ő legalább mindenütt jelen van, ennyiben hasonlít az apátokra, az apátok meg az Örökkévalóra, az apátok is mindenütt jelen van nekünk, csak éppen itt nincs velünk, érzük be ennyivel”<sup>54</sup>

A gyermek András azonban nem éri be ennyivel, hiszen a lágerben töltött évek alatt vágya, hogy láthassa és felismerje édesapját egyre csak növekszik. Ahogyan Béres Norbert írásában olvassuk: „Mivel az apa gyakorlatilag ismeretlen számára, üres felület, alakja a történetekben képződik meg. A hézagokat András a képzeletével tölti ki, így voltaképpen saját maga teremti meg imaginárius apafiguráját.”<sup>55</sup> Ha ismeretlen embert lát, fantáziája megelevenedik, minden rabban, pásztorban vagy éjszakai árnyképben az apját véli felfedezni. Mikor Aurél örökös építészhallgató halászni viszi a Dunára őt és legkisebb bátyját, Pétert, egy francia börtönuszályt vesznek észre, melynek ablakaiban az elbeszélő látni véli a kopaszra nyírt, borostás arcú rabokat. Pont olyanok, mint a képzeletében élő „Apánk”, így a gyermek András mindegyikükről úgy érzi, az apja:

„tisztán látom, igen, látom, látom, látom, mint még soha, minden ablakból Apánk arca néz rám, megismerem, végre van apám nekem is, nem tudom, miért van olyan sok apám, de valami tudja bennem, hogy mind az enyém, most lehetetlen tévednem, bárkire mutatnék is, az apám volna az, apa, apácska, itt vagyunk!, csak-hogy megérkeztél!, úgy vártunk!, megannyi elgyötört Jónás a cethal mindent megemésztő gyomrában, fegyenc édesapáim nehezen veszik a levegőt, vértelen ajkuk a rácszott ablakokra tapad, nehogy megfulladj, apa, ki kell bírnod élve, amíg kiköp magából a cethal, köpd ki őket, te sátánfajzat, te, okádd ki őket ide a partra”<sup>56</sup>

Az édesapa megsokszorozódása értelmezhető az „Apánk” mint egy nagy közösség egyetlen apjának inverzeként is, amikor egyetlen gyermek talál több apára. Mindkét esetben az apával való személyes kapcsolat hiányát érzékelhetjük, hiszen mind az egyetlen apa esetében, aki nem csupán egy vagy néhány gyereké, hanem egy nagyobb közösség apja, melybe az olvasók is beletartozhatnak; mind pedig a számtalan apa megpillantásakor, hiszen nem egyet kell az elbeszélőnek felismernie, ha ott van egy hajónyi, akiket mind az apjának tekinthet: ugyanúgy az édesapa személytelenségét jelzi a fiú számára. Ez a

<sup>54</sup> Uo., 209.

<sup>55</sup> BÉRES Norbert: Fejadagok Kisjézusa *kulter.hu*, 2023. 01. 21. URL: <https://www.kulter.hu/2023/01/visky-andras-kitelepites-kritika/> (2025. 08. 03.)

<sup>56</sup> Visky: i. m., 181.

személytelenség pedig kifesthetővé, fikcionalizálhatóvá, magasztossá, szentté, elérhetetlenné és végtelenül távolivá teheti az apa karakterét, vagy rokoníthatóvá ismert bibliai szereplőkkel, akár Jónással, aki a cethal gyomrában ülve várja, hogy újra meglássa a napfényt. Bár a hajón megpillantott rabok képe és a korábbi halászás is kézenfekvő asszociációnak mutatja az édesapának a bibliai Jónással való összemosását, mégis felfedezhető ebben egy rejtett, akár akaratlannak is mondható kritikája az apának. Hiszen Jónás Isten parancsát megtagadva, vele szembeszegülve jut a cethal gyomrába. Ha innen értelmezzük, felmerül a lehetősége egy olyan olvasatnak, mely szerint a gyermekelbeszélő rosszallása, apja önmagát és családját is feláldozó „ábrahámi” döntésének finom kritikája, a narrátor ebben az apját Jónáshoz való hasonlításában is megmutatkozik. Az elbeszélő mintha ezen a ponton azt is jelezné, hogy apja döntését nem feltétlenül tartja Isten útmutatásával megegyezőnek. Ugyanakkor a cethal gyomrában ülő Jónás képe a megbocsátás képét is előrevetíti, hiszen Jónás a Biblia szerint ekkor kezd el Istenhez imádkozni és hallgatni a szavára. A gyermek András tehát egyszerre tekint a fegyencsokaság minden arcában felfedezett apjára múltó nehezteléssel és megbocsátással, akárcsak – fordított módon – a tékozló fiú történetében az édesapa a fiára, akire nem tud többé haragudni, amint közeledését meglátja. „a plafonról Apánk néz le rám, három ujját szelíden áldásra emeli, az ablakban a fekete kígyók járják villogó táncukat, engem meg előtt a tűzforró békesség”<sup>57</sup> – olvassuk később. A gyermek András saját „démonaival”, éjszakai bepisiléseivel küzdve képzeletével a barakk plafonjára vetíti édesapját. Neki is szüksége van a megbocsátásra, apja áldására, mintha csak ez tartaná életben. Fiú és apa egymástól való függése az elbeszélő szemszögéből roppant erős, létkérdés. Nehezteléssel, váddal, vágygal, szeretettel és aggódással kevert érzelmei között mégis diadalmaskodik az apjáról alkotott elképzelésében a szentség és a nagyszerűség. Egy olyan apa képe, aki egyszer csak diadalmasan megérkezik, mint egy színpadra, és fenséges tetteivel eléri, hogy minden jóra forduljon. Így véli az elbeszélő én a lágermozi egyik vetítése során felfedezni édesapját egy – a képzelete szülte – angyal képében:

„láttátok?, kérdeztem a testvéreimtől, kit?, kérdezték, hát az angyalt, válaszoltam, milyen angyalt?, kérdezték, hát azt, aki a tüzet hozta és elégetett mindenkit a film-ben, és miután mindenki eltűnt a vászonnól, ő jelent meg egyedül, meghajolt és megköszönte a tapsot, válaszoltam, igen-igen, mondta Anyánk, én láttam, mondta, még mielőtt a testvéreim megszólalhattak volna, ő volt az, mondtam, a vak is lát-

---

57 Uo., 231.

hatta, ki?, kérdezték a testvéreim, hát az Apánk, nem láttátok?, ő jelent meg angyal képében és miatta fordult jóra minden”<sup>58</sup>

Az idézett szakasz a szerző későbbi színházi tevékenységeit is előrevetíti. Az elbeszélő látomásosnak tetsző élményében először szembesül személyesen az olyannyira valószínűnek tűnő édesapja képével, hogy azt nem bírja magában tartani, de csak az anya, Júlia érti meg igazán fia lelkesült szavait.

A lágerben az apjukat váró gyermekek számára a messiásvárás is új értelmet nyer. Két helyen is szinte sürgetően olvassuk: „meg kell jönnie az ígélet erős fiának, hogy ne fagyjunk halálra tavaszig, ráadásul pontosan tudom, milyen irányból, Nyugatról fog jönni, ahol Apánk börtöne rejtőzik nagy valószínűséggel”,<sup>59</sup> valamint: „adventben látom Apánkat a plafonon minden éjjel, jönnie kell, én akarom elsőnek megpillantani a messzeségben”.<sup>60</sup> Míg az előbbi idézet az „ígélet erős fia” megfogalmazással még inkább utal Jézusra, mint a börtönben raboskodó apára, az irány meghatározása már ekkor is összemosza az istenfiút az édesapával; addig a második már egyértelműen az apa érkezését sietteti, akit az elbeszélő maga akar elsőként megpillantani, hiszen ezzel egyszer s mindenkorra bebizonyíthatná mindenkinek – de elsősorban apjának és önmagának –, hogy nem apátlan ő sem, hiszen ismeri, felismeri az apját egyedül, testvérei segítsége nélkül is. Egy másik helyen valódi cseréről ábrándozik testvéreivel, hiszen ha már a messiásra lehet várni, és képes is eljönni, akkor jöhetne helyette esetleg az apjuk: „mi is a felnőtt-korú messiást várnánk inkább, szó, ami szó, és ha volna beleszólásunk, akkor egészen biztosan Apánkra szavaznánk, legyen ő az, aki eljön”.<sup>61</sup>

Húsvétkor a gyermekek egy pásztor közeledésére lesznek figyelmesek, akinek fenséges jelenléte letaglózza az elbeszélőt: „apa, te vagy?, szeretném megkérdezni, de nem jön ki hang a torkomon, inkább Jézus, gondolom, ő lehet, jó lenne, ha ő lenne, gondolom, tisztára úgy néz ki, csak a sebesült bárány hiányzik a válláról”.<sup>62</sup> Bár a kérdés ekkor is felmerül még, mint utolsó reménysugár a gyermek elméjében, a pásztor ezúttal mégis elválik az apáról alkotott képtől. Ha viszont nem ő, akkor legyen mégis a messiás – kívánja a kis András, ezzel is jelezve, hogy a gyermekek nem csupán az édesapa visszatérését, de valóban Jézust magát is várják, hiszen akkor meg vannak mentve, és minden bizonnyal apjuk is, legyen akárhol.

„ha semmit nem tudott az asztalra tenni, Anyánk Apánkról mondott történeteket, ez a figyelemelterelő manőver valahogy mindig bejött neki, formát-

58 Uo., 333.

59 Uo., 234.

60 Uo., 235.

61 Uo., 230.

62 Uo., 240.

lan üreg, sötét, néma vájat, ez volt az apám, magába szívott mindent, még a gomolygó éhséget is”<sup>63</sup> – olvassuk a 427-es számú szakaszban. Kardos András kritikájában külön kiemeli a regénynek ezt a részét, melyben a szerző véleménye szerint túlzott „mértékben terheli rá a súlyt nyelvileg az Apa (hiányára)”<sup>64</sup>. A *Kitelepítés* egészét tekintve azonban elhamarkodottnak hathat ez a megálapítás, hiszen – ahogy láthattuk – az édesapa hiánya a regény asszociációnak összekötő eleme, a történések kiindulópontja, szabadulása minden tett végső célja, megismerése pedig a gyermekelbeszélő legerősebb motivációja. Az apa ismeretlen karaktere, hiányának nagysága isteni erőt kölcsönöz neki a lágerben élő család számára. Nem túlzás tehát, hogy a róla szóló „apa-történetek”<sup>65</sup> képesek elfeledtetni a rá mindennél jobban vágyakozó gyermekek éhségét, hiszen számukra mindennek csak az apa visszatérésének lehetősége ad értelmet. Az apa hiánya tehát egyszerre okoz szenvedést nélküle élő családja számára, és ad erőt nekik az életben maradáshoz, hiszen minden cselekedetük célja az édesapa vizionálása. Erre példa az a szakasz is, amikor a legidősebb testvér, Ferenc megkapja első buletinjét, azaz személyijét: „benne a fényképére pecsételt lila D.O.-val, büszkén lobogtatta az orrunk előtt, most már két igazi deós van a családban, Anyánk és ő, ha megszökik a lágerből, márpedig így tervezi, börtönbe zárják, és még egy cellába is kerülhet Apánkkal, jó neki, gondoltuk irigykedve”<sup>66</sup>. A regény narrátora számára pedig ez a vizionálás egyben megismerés is, válasz addigi életének talán legfontosabb kérdésére: van-e neki is édesapja? Gyermeki identitásának legfontosabb kérdése ez, ő pedig minden lehetséges módot megragad, hogy felkészülhessen a nagy találkozásra, hogy amikor végre megpillantja majd apját, kétség se férhessen hozzá, hogy ő az, hogy megismeri.

A passzív várakozás azonban egy ponton kevésnek bizonyul az elbeszélő szemében. Bár Ferenc elsőszülött testvér egész idő alatt szökési terveket sző, a gyermek András csak viszonylag későn töpreng el egy lehetséges cselekedeten, amivel apja szabadulásához hozzájárulhatna. Az ötlet naiv gyerekesége dacára rítusként is értelmezhető, mely ismét a szerző kapcsolatát jelzi a színházi világgal, de a haszid történetek rítusaival is rokonítható:

„mi lenne, gondoltam, ha a testvéreim is beszállnának, és ülnénk mind a heten egy egész napon, egész hónapban, egész éven át, és mind a heten kilelégeznénk a rossz szagú büntetést, akkor Apánkat hamarabb kiengednék a börtönből, jól ki-

63 Uo., 239.

64 KARDOS András: A theatrum theologicum formaproblémái, in KARDOS András: *Ellenfényben Valamivel. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Budapest, Kalligram, 2024, 411.

65 VISKY: i. m., 24.

66 Uo., 329.

fognánk azokon a gonosz börtönörökön, gondoltam, menjen, letelt a büntetés, a gyermekei leülték a huszonzét évet maga helyett, közölnék az Apánkkal leforrázva, Apánk meg nem tudna hova lenni az örömtől, rám gyanakodna, a hetedikre, hogy csak kieszeltem valamit és végül mégsem kellett csalódnia bennem”<sup>67</sup>

Az idézet vége ismét az elbeszélő apjával szembeni büntudatához köthető, mintha még mindig azért kellene vezekelnie, mert dacára a börtönhajón meglátott Apa-raboknak, az éjszakai plafonról áldást osztó Apa-árnynak, a vetítővászonon békét teremtő, angyal-alakú Apa-látomásnak, a gyermek András még mindig nem ismeri fel apját a családi album képein, nem ismeri őt, és így kétséges, hogy van-e benne Lélek egyáltalán, hiszen gyermeki logikája mentén az emberben lakó Lélek feltétele, hogy hallja a hangot, ami majd megszólítja őt, ez a hang pedig meggyőződése szerint az édesapa hangján fog szólni. Ahogyan a hazatérés utáni részben olvassuk:

„valaki megszólít, akihez tartozom és nem ismerem, megszólít egy ismeretlen legközelebbi rokon, az apám, de az egyes szám nem képes kifejezni valódi helyzetemet, helyesebb, ha azt mondom, álmaimban mindegyre megszólított az Apánk, akit valójában sohasem láttam, mert mielőtt egymás arcát megpillanthattuk volna és kettőnk ideje egymásba nyílhott volna, az úgynevezett kommunisták, a kommunista hatóságok börtönbe vetették”<sup>68</sup>

A gyermek ismeretlen apja általi megszólítása tehát teremtő erővel bír. Az elbeszélő én csupán ezáltal válhat önmagává. Ahogyan azonban később látni fogjuk, mindez nem elég, hiszen az édesapa hangján a fiúban megszólaló Lélek nem végérvényes bizonyítéka annak, hogy a Lélek örök lakozást vett volna benne: a regény utolsó, András katonaságáról szóló fejezete éppen azt bizonyítja, hogy nem elég megkapni a Lelket, azt örökös feladatként kell megtartani – ez pedig a *Kitelepítés*ben felvázolt apa-fiú kapcsolatból következően az apa iránti kötelesség. Akárcsak a találkozás utáni szinte lehetetlen küldetés, az édesapa karakteréről alkotott kép lerombolása, és valódi énjének megismerése, úgy, „mint aki arra szánta el magát, hogy minden alkalmat megragad, hogy bepótolja sokéves apahiányát, azazhogy magát a bepótolhatatlant”.<sup>69</sup>

67 Uo., 278.

68 Uo., 377–378.

69 Uo., 379.



#### 4. „a fiú az apára nézve halálos, az apa meg a fiúra nézve”<sup>70</sup> – Az identitásképző apakép

Az iméntiekben felvázolt hiány tehát az elbeszélő én első éveiben egy – a regény oldalain belül – feloldhatatlan idegenséget képez meg a vágyott apa, és az őt képekről fel nem ismerő legkisebb fiú között. Ez az idegenségérzet az édesapa karakterét fehér vetítövászonra formálja, melyre narrátorunk különböző alakokban festi rá képzelt apja alakját. Az apahiányát kitölteni – később pedig, ahogy olvastuk: bepótolni – igyekvő András képzetei tehát végső soron mindig csak álomképek, melyek aligha hasonlítanak ahhoz a valódi apához, aki visszatér betölteni az űrt. Ebből fakad, hogy a regény utolsó, a család egyesülését követő részeiben sem találunk példát személyes interakcióra az elbeszélő és édesapja között a találkozás – sokak által a regény katartikus csúcspontjának tartott – leírását leszámítva. Vizsgáljuk meg tehát közelebbről a (*Síráspróba*) című fejezet az apa-fiú kapcsolat szempontjából releváns részeit.

A már korábban szabadult család egy „józsefházi Alsó utcai, szalmatejtős vályogházat”<sup>71</sup> bérel, itt várják az apa hazaérkezését, habár a történet ezen pontján a gyermekek már el-elbizonytalanodnak abban, visszajön-e még az, akit annyira várnak: „Apánk sem jön vissza?, kérdeztem Pál testvért, ő sem, soha többé?, soha többé, válaszolta Pál testvér összeszorított ajakkal, nézzünk szembe a valósággal, ha nem, hát nem, mondtam, ha ez a valóság, akkor nézzünk szembe vele valóban”.<sup>72</sup> A kertben mégis kint lobog látható hiányjelként az apa üres lelkési palástja, melyet a testvérek lopva meg-megnéznek, hátha benne találják egyszer az apjukat. Az időjárásnak kitett palást olyan hatást kelt, mintha a hiányzó családfő a kertben lenne és mégsem volna ott: Visky Ferenc olyannyira szétválaszthatatlan lelkési hivatásától, hogy jobban semmi mással nem lehetne jelölni hiányzó jelenlétét. A palást nem egy édesapa, egy férj, egy családtag, hanem mindenekelőtt egy *lelkész* hiányát jelzi, egy lelki vezetőt, egy közösség élén álló bölcs tanítóét, aki csak mindezek után férj és apa. A gyermekek szemében ez ekkor még természetes, később azonban némi belátást enged a szerző egy olyan család életébe, mely mindenestül a szolgáltatnak rendeli alá magát.

Az édesapa hazatérése pedig épp ilyen: mintha egy szent tanító térne meg hosszú útjáról övéihez. Bár híreket már közvetlenül a hazatérést megelőzően

---

70 Uo., 98.

71 Uo., 360.

72 Uo., 364.

kap a család, nem egy szokványos újraegyesülés történik, hanem valami sokkal rituálisabb és színpadiasabb:

„soha nem hallottam ezt a hangot és mintha ismerném mégis, valami zsoldár lehet, egy rövid szempillantásra elhagytalak, de most nagy irgalmassággal összegyűjtelek, nem, nem zsoldár, megvan, Ézsaiás próféta, emlékszem már, Anyánk sokszor felolvasta nekünk ezt a részt Látetsi lágerben, ez a mi történetünk, tette hozzá mindig, mindegy, hány év, a fogság csak egy pillanat, mert csak a szabadság bír valódi tartammal, mi aztán mindent értünk Ézsaiás prófétából”<sup>73</sup>

Az apa Ézsaiás próféta könyvét idézi, de ezek a szavak a próféta hangján megszólaló Mindenható szavai. Az elbeszélő tudja, hogy nem hallotta még ezt a hangot, testében mégis ismerősnek érzi, megtörténik a vágyott csoda, felismeri az édesapját, pedig még csak a hangját hallja. A gyermek Andrást mégsem örömmel, hanem sokkal inkább izgalommal, félelemmel és az elveszettség érzése tölti el. Erre érz rá Pop Lara is, mikor azt írja:

„Ahogy azonban szabadulásuk a lágerből, úgy az Apa visszatérte sem ér fel csodával András szemében. Felhőtlen örömmel helyett bizonytalanság járja át az idegen láttán, egy áttetsző, de szép arcú idegen láttán, aki átöleli az Anyját és Anyja is őt, de aki András számára egy ölelés után is ugyanaz a szép arcú, de áttetsző idegen marad. A lágerévekben alkotott idealizált apakép hatása, hogy András a valóságos Apát nem emberként, hanem egy tőle távol álló isteni lényként érzékeli, akit elveszített, mielőtt valaha az apja lehetett volna, és akit még anyja ölelése sem tehet érzékelhetővé.”<sup>74</sup>

Az elbeszélő én hasonló helyzetben találja magát, mint amit C. S. Lewis ír le *Fájdalom* című könyvében Rudolf Otto Numinózum fogalmát magyarázva:

„tegyük fel, hogy egyszerűen azt mondják nekünk: »hatalmas szellem van a szomszéd szobában«, s mi elhiszük. Ebben az esetben nem is annyira valami veszélytől való félelmet éreznénk, hanem inkább mélységes felindultságot. Csodálkozónánk és szinte összezsugorodnánk – elégtelennek éreznénk magunkat egy ilyen látogató fogadására, s arra éreznénk készletét, hogy leboruljunk előtte – olyasmittel éreznénk, amit Shakespeare így fejezett ki: »Szellemem megtorpant előtte.« Ezt az érzést mondhatjuk hódolatnak, azt pedig, ami kiváltja: Numinózumnak.”<sup>75</sup>

<sup>73</sup> Uo., 373.

<sup>74</sup> POP: i. m.

<sup>75</sup> LEWIS, C. S.: *A fájdalom*, ford. LUKÁCS László, Budapest, Harmat, 1992, 13.

A gyermek András ezen a ponton valóban hasonlatossá válik az apját szellemként megpillantó Hamlethez, hiszen szinte a halálból tér vissza az elbeszélő édesapja, Ézsaiás prófétától kölcsönzött szavakat énekel (melyeket Ézsaiás próféta Istentől kölcsönzött), és az ekkor már nyolcéves fiú szemében mindennél hatalmasabb, idegen és félelmet keltő. Az édesapa egyesével hívja be magához ünnepélyesen a család tagjait, kezdve a legidősebb testvérrel. András utoljára marad, érzelmei viharában egyszerre jelenik meg a magány és a szorongás, valamint a fellélegzés is, hogy talán róla megfeledkeztek és nem kell bemennie a „szellemhez”, a hazatérőhöz. Kis idő múlva mégis rá kerül a sor. Az elbeszélés „vékony, ritka hajú, nagyon szép arcú férfi”<sup>76</sup>-ként írja le a székében ülő apát, akinek „arca áttetsző volt és különös fények áradtak belőle”.<sup>77</sup> A gyermek András még azt is hozzáteszi gondolataiban, hogy „biztosan most támadt fel”,<sup>78</sup> akárcsak a bibliai Lázár.

„nem mondtam semmit, a szép arcú férfi szólított meg, ez a hang, igen, ismerem ezt a hangot, mintha a testem legmélyéből gomolyogna elő az emlékezés, ismerős visszhangokat keltett bennem a megszólítás, semmi kétség, nem a fülem emlékezett rá, hanem a mellkasom, ahol a Lélek lakik, a beszéd viszont egyáltalán nem hangzott otthonosnak, viszolygást és félelmet keltett bennem, a szép arcú férfi szájában egyetlen fog sem volt, ínye fekete fényt árasztott, a szemébe kellett volna néznem, ahogy anya tanította, de sehogyan sem bírtam, az ajkak olykor tehetetlenül bezuhantak a szájba, vagy bizonytalanul hullámoztak a fogak támasztéka nélkül, a férfi sem köszönt nekem, annyit kérdezett, hogy ki vagyok, én megmondtam a nevemet, a teljes nevemet mondtam, mint a létszámmellenőrzéseken, úgy hangzott a kérdés és én úgy is válaszoltam, mintha egy egészen más családhoz tartoztam volna, a szép arcú férfi nem hagyta abba, neked van édesapád?, kérdezte, van!, válaszoltam, akkor már nem is én, hanem a szép arcú férfi hangjának a visszhangja beszélt belőlem, ismered?, jött az újabb kérdés, erre a kérdésre nem lehet válaszolni, gondoltam, és hogy eddig nem ismertem, de most már ismerem, pontosan ezt gondolta bennem valami, eddig nem ismertem, de most már ismerem, mondtam ki mindjárt hangosan, és amikor kimondtam, az ölbe repültem, és sírtam, sírtam, sírtam”<sup>79</sup>

A regénybéli legkisebb testvér számára először látott apja megszólíthatatlan. Amikor azonban az édesapa szól hozzá, egyedül hozzá, András megkülönbö-

76 VISKY: i. m., 375.

77 Uo.

78 Uo.

79 Uo., 376.

tethetővé, egyetlenné válik, aki ezen a ponton nem a testvérek közösségének egy tagja, nem egy tömegben elvesző hetedik, hanem személyesen ő, András, az apja fia. Ez a megszólítás megteremt egy kapcsolatot közte és az apja között azáltal, hogy párbeszédbe hívja őt. Ismét Buberre gondolhatunk: az elbeszélő én számára ez a megszólítás teszi őt *Én*-né és fiúvá, apját pedig megszólítható *Te*-vé, és a fiú apjává, mintha csak születnének meg egymás számára: az apa az apátlan fiú számára, és a hetedik gyermek addig csak hatgyerekes apja számára. András számára ez a pillanat az első bizonyossága annak, hogy benne is lakik Lélek, hiszen az ismeri fel benne apja beszédét. Mégis már ez a kép is előrevetíti apa és fiú konfliktusos, nehéz kapcsolatát, hiszen a fogak nélkül mozgó száj nem az otthonosság érzését, hanem „viszolygást és félelmet” kelt az elbeszélőben. Az apa kérdése („neked van édesapád?”) mintha csak kihangosítása lenne mindannak a belső vívódásnak, melyek a családi album képeiről apját fel nem ismerő kisfiúban már évekkel ezelőtt elkezdődtek. Ezen a ponton azt olvassuk, hogy a szilárd magabiztossággal válaszoló gyermek nem saját hangján szól, hiszen neki nem volna már ehhez ereje: „a szép arcú férfi hangjának a visszhangja beszélt belőlem”. Az apa bölcsessége, fia lelkéig látása is kiolvasható következő kérdéséből: „ismered?”. Mint a kegyelem, olyan ez a kérdés, hiszen a gyermek András végre valahára bizonyíthatja apjának, testvéreinek és önmagának is, hogy bár eddig nem ismerte, már ismeri azt, akitől a nevét kapta, és akit először ölelhet úgy, ahogy korábban csak álmodozott róla: ezt az örökké idegen és valójában megismerhetetlen apát.

A *Kitelepítés* Andrása számára az „apa” szó nem megszólítás, hanem fogalom, a börtön („az apa szóról a börtön jut az eszembe”<sup>80</sup>) és az európa (*sic!*) („európa az egy apaszó, szomorú szó, mint a manna”<sup>81</sup>) szavakhoz kötődő asszociáció. Ahogy Ekler Andrea írja: „András a lágerben tanulja a nyelvet, ott ismerkedik a „világgal”, ott kell megtalálnia identitásának alapjait. Ezáltal alapvetően már a hiány (főként az apa hiánya) életre szóló traumát és feladatot jelent számára, a láger-tapasztalatok mellett.”<sup>82</sup> Az apa hiánya nem csupán identitás-, de nyelvi kérdés is, hiszen az édesapa olyan szavak értelmének a kulcsa, mint a börtön és az európa. Míg előbbi a hiányt, a szenvedést, a fogságot és a félelmet jelenti: „anyám tejével mindenesetre anyámat meg a fogságot, a sajátomét meg különösképpen az apámét szívtam magamba, egy ismeretlen helyen fogva tartott rab, egy szabadságától megfosztott apa tényleg félelmet kelt”<sup>83</sup>; addig az utóbbi a tudást, a kapcsolatot, a szabadságot, ugyanakkor a felelősséget is: „ha pedig Európára kell gondolnom, akkor mindjárt az Apánk

80 Uo., 150.

81 Uo., 381.

82 EKLER: i. m.

83 VISKY: i. m., 379.

jelenik meg előttem, aki szabadulása után részesített a jórészt börtönben szerzett, árnyalt Európa-ismeretekbe”.<sup>84</sup> Az európa fogalma elválaszthatatlan a börtön fogalmától, hiszen a róla szerzett ismeretek a fogság idejéből származnak. Míg az apa szó a börtön felé tolja az asszociációt, addig az európa az apa szó felé. A sorrendiség fontos, hiszen európa, a szomorú szó, mely a manához hasonlatos, ahhoz az ételhez, mellyel Isten életben tartotta a negyven évig pusztában vándorló népet, a regény elbeszélője számára az, ami lehetne, de nincs: az édesapa a börtönben, a hosszú vándorlás a pusztában az ígért földje helyett, a bűnök miatt meghosszabbodott út során Istentől kapott kegyelem, az, ami több is lehetne, de mindig csak az életben maradásra elég. Szomorú szó, mert jó lehetne, és mégsem az, mégis keserű: van és még sincs. Ezzel szemben az apa szó a börtönt juttatja az elbeszélő eszébe, még édesapja hazatérése után is a kitörölhetetlen hiányt, a fogságot, a szabadság hiányát dacára annak, hogy ők mindvégig szabadnak érezték magukat. Szabadságukon tehát nem a szó eredeti értelmében esett csorba, hanem a szétválasztottság, a kitörölhetetlenül beléjük íródott hiány által.

A *Kitelepítés* utolsó fejezeteiben több az apa-fiú kapcsolatra reflektáló elbeszélői szakaszt olvashatunk. Ezekben a részekben ismétlődő jelleggel találkozunk a csendre, hallgatásra utaló részekkel: „reggeli csendesség és esti csendesség, asztal előtti ima és asztal utáni ima, csendességet tartunk, így mondtuk, a csend meg, amit közösen megtartottunk, tüneményes szavakból és vára-kozással telt hallgatásokból keveredett ki valahogy, mindig másként, önmagát sohasem ismételve”,<sup>85</sup> „addig, amíg közénk nem érkezett az Apánk, nem tudtam, hogy ilyen szállás és eles a csönd, nem csak süket és ellenséges, máskor meg levegőtlen és fojtogató, hanem bizony szélviharokkal van tele, háborgásokkal, néma zúgásokkal és zengésekkel”,<sup>86</sup> „szombaton már akkora csend van a házban, hogy jól hallani a vesszőseprűvel hadonászó Zele harangozó kurvaanyázását az udvaron, Apánk ezt a hét első napjától sűrűsödő szombat napi csöndet viszi magával a szószekekre, ebből a csöndből formálja a szavakat”.<sup>87</sup> Az apa csendjei nem ellenségesek, de felkavaróak. A családi körben fogadó csendekből a gyülekezet számára születnek szavak a vasárnapi prédikációban. Nem meglepő tehát, hogy az elbeszélő számára a templomban vált édesapja a legkézzelfoghatóbbá és legmegközelíthetőbbé: „igazán nincstelenné és, úgyszólván, meztelenné a szószekeken vált előttem az apám, sőt előttünk, [...] tömve volt a templom vasárnapról vasárnapra, zúgott a Te benned bízunk eleitől fogva, majd feszült csend

84 Uo., 381.

85 Uo., 387.

86 Uo.

87 Uo., 394.

következett és Apánk halkan beszélni kezdett, mintha egyes-egyedül volna a hófehér falak között.”<sup>88</sup>

András csupán megfigyelője édesapjának, aki csendjeibe burkolózva mintha továbbra is az a távoli, szent és magasztos idegen volna, akiért gyermekei a lágerben eltöltött évek során imádkoztak, és akihez a hetedik testvér ebben az idegen, viharokkal és belső konfliktusokkal terhelt, de mégiscsak az édesapa jelenvalóságát hordozó csendben tudott a legközelebb lenni. Hiszen menedéke is a csend volt, mikor apja halálakor, amire a regény csak egyetlen ponton utal, el kellett engednie azt, akit sosem tudott a maga teljességében megismerni:

„a tökéletes csend, igen, mi más, mint a szívhangok közötti némaság, értettem meg akkor, és ennek később is nagy hasznát vettem, legfőképpen akkor, amikor, mint általában, reménytelenül szerelmes voltam, vagy amikor Apánkat temettük és a testvéreimmel együtt vittük ki a koporsót a sírig, és én éreztem, hogy nem fogom tudni elengedni a rudat, szégyenszemre össze fogok esni mindenki szeme láttára, mint egy utolsó hisztis gyerek, amikor a gödörhöz érünk”<sup>89</sup>

## 5. „amikor Apánkra gondoltam, Ábrahámot láttam magam előtt”<sup>90</sup> – Egy ezerarcú lelkész-apa

A *Kitelepítés* gyermeki nézőpontú elbeszélése miatt az eddigi fejezetekben szükségszerűen csak úgy írhattunk az apa karakteréről, hogy közben szüntelenül a narrátorról beszéltünk, az ő képzeletvilágában megszülető, az édesapa valódi személyiségétől távol eső apaképről, és arról a viszonyról, mely a hetedik gyerek és apja között előbb a hiányban, majd pedig a találkozás és az azutáni közös élet pillanataiban képződött meg. Habár az elbeszélő nézőpontjáról a későbbiekben sem lehet egészen leválni, a következő részekben a regényben bemutatott lelkész édesapa karakterének azon aspektusaira kerül a fókusz, melyek mint lelkészt, egy gyülekezet vezetőjét határozták meg.

Ahogy Domján Edit írja, „Ebben a családtörténetben [...] a szülőkre az őszövetségi Sára és Ábrahám árnya is rávetül. »Anyánk« és »Apánk« egy nemzetség ősanja, ősapja lesznek. Az anyára nézve kedvező a párhuzam, az apára nézve kevésbé.”<sup>91</sup> Ábrahám az az őszövetségi szereplő, aki nagy nép atya lesz, aki alkudozni képes Istennel, és akinek istene iránti hűsége olyan nagy, hogy fiát is, akit a Mindenható maga ígért meg neki, képes lenne feláldozni az Úr paran-

<sup>88</sup> Uo., 390.

<sup>89</sup> Uo., 254.

<sup>90</sup> Uo., 339.

<sup>91</sup> DOMJÁN: i. m.

csára. A *Kitelepítés* Visky Ference sok szempontból hasonlít Ábrahámhoz, ez a hasonlóság pedig az elbeszélő figyelmét sem kerüli el:

„amikor Apánkra gondoltam, Ábrahámot láttam magam előtt, ahogyan viszi föl-  
áldozni saját fiát, Izsákot, a Mória-hegyre, csakhogy Apánknak hét Izsák, öt fiú  
meg két lány, meg még Anyánk föláldozásáról kellett gondoskodnia, amikor úgy  
döntött, hogy elvei helyett mintegy bennünket ad fel, legalább a gyermekeire  
legyen tekintettel, tisztelt kolléga, kevés megalkuvással is megúszhatja a börtönt,  
legyen tekintettel rájuk, mondták Apánknak a lelkészársak, sőt a berezelt püs-  
pök, de még a szekusok is, Apánk viszont csak annyit válaszolt, hogy ő éppen a  
gyermekeire való tekintettel nem alkuszik meg, a mi életünket védi, amikor ki-  
szolgáltat bennünket a kiszámíthatatlannak, de ezt nem értette senki, sem a hívei,  
sem a barátai, sem a szekusok, és még bizony az Örökkévalót is zavarba hozta”<sup>92</sup>

Ábrahám és a történetbeli „Apánk” tette hasonlóan szent és tiszteletreméltó. Olyan emberek cselekedetei ezek, akik elsősorban Isten emberei, és csak másod-  
sorban családfejek. A zsidóság tóramagyarázata, a Midrás úgy tartja, a Mórija  
hegyén történtek után Izsák soha többé nem beszélt apjával, Ábrahámmal. Az  
ószövetségi történetben valóban véget ér ekkor kettejük közös története, Izsák  
később apjától távol telepedik le, és bizonyos, hogy innentől kezdve távolságot  
tart tőle. Ábrahám tette Izsák szemében értelmezhetetlen, és ami egyfelől az  
Isten iránti hűség, az Izsák szemszögéből az apa fiával szembeni árulása, ez az  
árulás pedig feldolgozhatatlan, kapcsolatuk nem állítható helyre többé. Ábra-  
hámnak hiába nem kellett végül feláldoznia egyetlen fiát, Izsákot, mégis elve-  
szíti. „Apánk” döntése hasonlóan kegyetlennek érzékelhető hét gyermekével  
és feleségével szemben, habár ezt tartja egyedül járható útnak:

„nem, nem teheti, nem alkudhat meg, ehhez, a megalkuváshoz, ő túl gyáva,  
mondta Apánk, ha eladja a lelkét, mi marad a gyermekeinek, és mi marad a sze-  
relmének, aki történetesen a gyermekei anyja is egy személyben, az Örökkévaló  
színe előtt még bizonyára megállhat, de előttünk biztosan nem, és ment, ment  
a maga útján, szelid és eltökélt rajongással, magára vette a Mindenható minden  
gyöngeségét és pillanatnyi elbizonytalanodását, mint Ábrahám vagy éppenséggel  
Jób, aki tíz gyermeke halálát nézte végig, hét fiút és három lányt, és mégsem  
hagyta magára a Mindenhatót, pedig a saját házukban pusztultak el a gyanútlan  
gyermekek mind egy szálig”<sup>93</sup>

92 VISKY: i. m., 339.

93 Uo., 339–340.

Míg az apa eltökéltsége lelkesztársait és a szöveg alapján még magát, Istent is zavarba hozza, „Ábrahámvaló azonosításában ott van a szemrehányás: az anya szenvedése miatt, Péter testvér betegsége miatt, az iskolai csúfolódások miatt és legfőképpen az apa hiánya miatt.”<sup>94</sup> Az elbeszélő számára az idealisztikus, szent édesapa karaktere kerül szembe a fiát feláldozó, őt eláruló, az elveiért könyörtelenné váló apa képével. Míg a hívek számára a lelkesző önfeláldozó gesztusa később is a mártírok és a hozzájuk való visszatérést szorgalmazó reformátorok magasságába emeli őt, egy apja által elhagyott gyermek szemében hősként és szentként tisztelt, zárandokoktól körbevett édesapja a szabadulás – akár csak Izsák szemében Ábrahám a Mórija hegyén tett út – után megérthetetlené válik. Kiekergaard úgy fogalmazza meg: „Ábrahámot nem tudom megérteni, bizonyos értelemben semmit sem tanulhatok tőle, csak csodálni tudom.”<sup>95</sup>

Az elbeszélő Ábrahám mellett Jóbbhoz hasonlítja apját, ahhoz a Jóbbhoz, aki végignézi gyermekei halálát, vagyona semmivé foszlását, testének romlását, mégis kitart Isten iránti hűségében, akkor is, amikor saját felesége kéri: „Átkozd meg Istent”.<sup>96</sup> Ábrahám és Jóbb hűsége szenvedésekkel és lemondásokkal teli. Olyan tanítványok ők, akik valóban hátra hagynak mindent, hogy Istenüket kövessék. A *Kitelepítésben* bemutatott Visky Ferencet éppen ez teszi különlegessé, ez ragadja magával az őt követő zárandokokat, és éppen ez teszi őt magánemberként, édesapaként érthetetlené, megközelíthetetlené és idegenné. Míg egy egyháziasságtól mentes, önfeláldozó és élő egyházat mutat fel egész életével, családja számára mindez megpróbáltatásokat és szenvedést is jelent.

„Az apa kapcsán idealizálásról aligha beszélhetünk, mert alakját a narráció érzékelhetően ambivalens színben tünteti fel”<sup>97</sup> – írja Gintli Tibor, ugyanakkor, ahogy láthattuk, az apa-fiú viszony problematikáját éppen az adja, hogy a mások által csodálattal körbevett, valamint az elbeszélő részéről is a lágerévek során teremtett idealizált apakép éles kontrasztba kerül az apa családja feláldozása miatt mégiscsak kegyetlen cselekedetével. Ez utóbbi azonban továbbra is érvényben hagyja az idealizált apakaraktert, mivel annak bukása nem történik meg, az elbeszélő is pusztán vágyik rá, hiszen ezzel végre megtörhetne apja tökéletességének álarca, hús-vér emberré, bűnös halandóvá válhatna, és meg lehetne neki bocsátani azt, amit nem lehet: *szenvedésének kegyetlenségét*. Gintli írásában több, a szövegből kiolvasható finom apakritikát is felsorakoztat:

94 DOMJÁN: i. m.

95 KIERKEGAARD: i. m., 58.

96 Jóbb 2,9 (RÜF)

97 GINTLI: i. m.



„Bár az apa erkölcsi szilárdságát az elbeszélés jelenében sem érinti kétely, az elvek emberének pozíciója nem marad emberfeletti magasságban. [...] Az elnéző humornál élesebb kritika is hangot kap az elbeszélő szólamában, amikor édesapja második világháború alatti lelkeszi szolgálatát hozza szóba: »amikor már mindenki menekült, amerre látott, ő szerencsétlen szökevények kivégzését nézte végig közvetlen közletről mint a kegyelmes Isten fölszentelt hóhérsegédje« (424/794). A konkrét eseményhez kapcsolódó rosszallás mellett, az apa mentalitását általánosságban kritizáló megjegyzés is olvasható a szövegben: »Apánk ugyanis abból a feltevésből indult ki, hogy az igazi kérdéseket az eleve létező válaszok szülik, és nem fordítva« (407/758). Ha regény struktúrájában érvényesülő nyitottságra vagy a hit értelmezésének szubverzív jellegére gondolunk, arra következtethetünk, hogy az eleve adott válaszok feltételezése kifejezetten ellentétes az elbeszélő szemléletmódjával.”<sup>98</sup>

Habár mindez valóban így van, a lassan fiatal felnőtté cseperedő Andrásban minduntalan felszínre törő apahiány mégsem engedi, hogy ne reménykedjen minden pillanatban abban, hogy egyszer csak mégis elérhetővé, vagy legalább megérhetővé válik számára édesapja. Már nem csak a testvérek közösségének a tagja, hanem a gyülekezeté, ő is egy közülük, szinte semmivel sem különb, és velük együtt hallgatja apja vasárnapi tanításait. A regény azonban nem egy, az imént felvázolt fájdalomakra, saját ábrahámi tettére vak édesapát tár elénk, hiszen egy későbbi prédikáció alkalmával mintha lesújtana rá a büntudat. Nem a gyermekeivel való beszélgetések következtében, hanem az Ige által:

„megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban, olvasta remegő hangon, és a beszédét ezzel a szóval kezdte: nem!, nagyot csattant a szó, még neki is csengett a füle belé, mint aki előtt egy csapásra megvilágosodott a szent szöveg, nem, mondta az Apánk, nem az apák vétkéiről, hanem a fiak büntudatáról fogok szólni most, bizony lehajolok a magasból, mondta Apánk a szószéken, és elveszem a fiak és a lányok, a fiak fiainak és leányainak, és a lányok fiainak és leányainak a büntudatát, és Apánk szenvedélyesen és valahogy nevelésesen két kezét előrenyújtotta a valóságos és képzeletbeli fiak és lányok irányába, hogy elragadja tőlük az apák sötét és vidám bűnei miatt táplált mámorító büntudatot”<sup>99</sup>

Az apák vétkéiről olvasó lelkészt villámcsapás-szerűen éri az olvasott igeszakasz. Jól tudja, hogy az apák vétke már nem törölhető el, a fiak és lányok büntudatáért azonban még tenni akar valamit, megszabadítani saját gyermekeit az ő vétkének

98 Uo.

99 Visky: i. m., 391.

büntetésétől. Ez a büntetés pedig maga az apák bűneiért érzett büntudat, mely az elbeszélő András esetében például az apja fel nem ismerése miatt érzett áru-lásban és az éjszakai bepilisések okozta szegyenben öltött testet. Ez a büntudat azonban nem könnyen elvehető, a gyermekek kétségbeesetten ragaszkodnak hozzá: mi mást is tehetnének, ha egyszer identitásuk szerves részévé vált? Az idézett részlet később így folytatódik:

„az apák csökönyösen azt hitték, a bűnük a szabadságuk, a fiaik meg a lányaik azt hiszik, hogy a szabadságuk a bűnük, mire a fiak és a leányok azt kiáltották Apánk felé, vedd el a szabadságunkat, de a mámorító büntudatot hagyd meg nekünk, akkor Apánk sírni kezdett, patakzottak a könnyei, hogyan is vehetném el tőletek a szabadságotokat apáitok bűneinek a fejében, kérdezte, én csak a büntudatotokat akarom elvenni, hogy megőrizhessétek a szabadságotokat, mondta Apánk, és sírt, mint egy öreg, tehetetlen gyermek”<sup>100</sup>

Az „az apák csökönyösen azt hitték, a bűnük a szabadságuk” sor bűnvallásként is értelmezhető, hiszen „Apánk” éppen lelkének egyetlen megőrzését, ezáltal pedig szabadságának biztosítását látta abban, ha nem alkuszik meg. Így lett tehát a családja ellen elkövetett bűne a szabadsága. A gyermekek azonban, akiktől már megvonták egykor szabadságukat, készek arról bármikor újra lemondani büntudatukért, apjukért, ezért a nehezen működő és belső konfliktusoktól terhes kapcsolatért. Visky András regényében az apa, aki mindenekelőtt lel-kész, menthetetlenül szembesül ábrahámi cselekedeteinek árnyoldalával is, de csupán a szószéken, ott, ahol a legközelebb van Istenhez.

## **6. „a tiszteletes úr, aki véletlen folytán egy angol bódító ital nevét viseli”<sup>101</sup> – A Lélek hangján szóló Visky Ferenc**

A kitelepítés kieső évei előtti és utáni leírásokban betekintést nyerhetünk az édesapa lelkésként való működésébe és az általa irányított gyülekezetek éle-tébe. Ahogyan azt már a korábbi elemzések is bemutatták: a regénybéli Visky Ferenc nyelve és életének egyetlen útmutatója a Biblia, amit nem csupán ismer, de gyakran idéz is, amit Visky András „bibliapókernek” nevez könyvében:

„amikor számára ismeretlen helyzetbe került, Apánk rendszerint a bibliapókerhez folyamodott, kapásból idézett valamit a szent könyvből, anélkül viszont, hogy el-

---

100 Uo.

101 Uo., 12.

sőre világos lett volna előtte, miért éppen azzal a bibliai szakasszal hozakodik elő, egyszerűen csak hangosan kimondta azt, ami kikívánczozott belőle, kimondta, mert ki kellett mondania, semmi esetre sem azért, mert a jól csengő mondat a leginkább odaillő lenne és valamiféle magyarázatul szolgálna a kialakult tényállásra, és még csak blöffölni sem blöffölt, amikor idézett, pusztán átadta magát a helyzetnek”<sup>102</sup>

A regényben élénk táruló apa karaktere pedig valóban meglepő rugalmasságot mutat, hiszen úgy képes visszatálcálni az örökké változatlan Igéhez, hogy mindközben nem zárul be az őt körülvevő világra. Ezt bizonyítják a rövid, humoros, anekdotaszerű történetek is a különböző gyülekezeti tagokkal. A „megtérésrajongó” Horváth testvér bejelentésére például, mely szerint református hitre térne át a – szintén református – lelkész apa kétségbe esve reagál: „nincs ennél szárazabb vallás, Horváth testvér, próbálta lebeszélni”.<sup>103</sup> A bibliakörbe járó szabadszájú Széll Károly kuláktot pedig ugyan elsőre meginti beszédéért, később megváltoztatja véleményét, mikor a kegyes testvér azt mondja neki: „az Örökkévaló kedvét leli az én kurvaanyázásaimban, tiszteletes, tőle magától tudom, és én szeretnék mostantól az ő kedvében járni, a kurva életbe!”<sup>104</sup>, a narrátor még azt is hozzáteszi: „Apánk pedig a választ megnyugtatónak találta és elfogadta, sőt elfogadásra a presbitérium elé terjesztette”<sup>105</sup>. Az említett példákból is látható, hogy a regényben ábrázolt lelkész egy olyan lelkiséget képvisel, mely túllép a hivatalos egyház merev keretein, hiszen számára belefér a humor, az őszinte önkritika, vagy egy frissen megtért hívő Istennel folytatott párbeszéde miatt elnézőnek lenni vele beszédmódjáért. Ahogyan arra Gintli Tibor is rávilágít, Visky Ferenc

„egy olyan református vallási mozgalom, a bethánizmus követője, melyet a hivatalos egyház képviselői nem néztek jó szemmel, s az is kiderül a regény szövegéből, hogy a családfőt saját egyházi vezetői jelentették fel a Securitaténál. Ez utóbbi tény valószínűleg nem magyarázható csupán az egyházi vezetés hatalommal kollaboráló magatartásával, hanem az újító vallási mozgalmak mindenkori sajátos helyzete is tükröződik benne. Ezekre a kezdeményezésekre az egyháztörténet tanúsága szerint már a korai középkor óta rendre rávetült az eretnekség gyanúja, ami kétesélyessé teszi jövőjüket: vagy kivívják maguknak a hivatalos egyház szentesítését, vagy eretneknek nyilvánítják őket.”<sup>106</sup>

102 Uo., 11.

103 Uo., 16–17.

104 Uo., 18.

105 Uo.

106 GINTLI: i. m.

A regénybéli „Apánk” tehát meglepő természetességgel adja át magát az adott pillanatnak és annak, hogy a gyülekezet ne csupán szabályokat követve éljen a Biblia szerint, de életükkel valóban annak végtelenbe nyúló történetébe kapcsolódjanak bele. Így történik, hogy egy – még a fogság előtti – ünnepi, pünkösdi istentiszteleten „Apánk beszéde alatt kettős tüzes nyelvek szálltak alá a magasból, és a falu népe elhatározta, hogy a názáreti Jézus feltétlen uralma alá veti az életét, így a jegyzőkönyv, és ez azonnal a Román Munkáspárt tudomására jutott, a Názáreti feltétlen uralma futótűzként terjedt a faluban, az emberek örültek a gyors uralomváltásnak”.<sup>107</sup> De nem csupán az evangéliumi pünkösdi történései ismétlődnek meg a gyülekezet tagjaival, hiszen egy másik prédikáció alkalmával a következő történéseket olvassuk:

„Apánk ahelyett, hogy a szokásos magyarázatba fogott volna, fölemelte tekintetét a Szentírásból, és azt mondta, álljanak fel a gyülekezet pétérei, akikre a názáreti Jézus fölépítheti az ő egyházát, mire vibráló csönd állt be és lehetetlenül hosszú ideig tartó, feszült várakozás, amit elsőként a nagy híró Ilonka tört meg, fölállt, levette virágmintás kendőjét, kibontotta platinaszőkére festett haját, fölnézett a szószékre és azt mondta, itt vagyok, köszikla akarok lenni, a gyülekezeten fölháborodott moraj futott végig, [...] mire Ilonka haja mindenki szeme láttára platinaszőkéből az eredeti szénfeketére változott, zavarában a kántor fölütötte az énekeskönyvet, és a 130. zsoltár éneklésébe fogott, mert éppen ott nyílt ki a könyv, *Tehozzád teljes szívűből, Kiáltok szüntelen, E siralmas mélységből Hallgass meg Űristen*, az ének alatt föltartott kézzel fölállt az egész gyülekezet, köszikla akarok lenni, én is, én is, én is, ámen!, mondta az ének végén Apánk, mostantól köszikla vagytok mind, és ti vagytok a világ világossága is, tette hozzá, majd az ároni áldásra emelte a kezét és lejtött a szószékről”<sup>108</sup>

A gyülekezet tagjaiban végbe menő változás mindkét esetben látható csodák kíséretében történik. Nem véletlen, hogy a nagy port kavarázó történetek mind az egyháznak, mind a hatalomnak szemet szűrtak, ahogy az sem, hogy mindkettő fenyegetést látott benne önmagára nézve. Visky Ferenc prédikációinak gyakori és szorgalmasan jegyzetelő látogatói lettek a szekusok, a lánglelkű prédikátor azonban nem változtatott semmin, egészen addig építette gyülekezetét, amíg lehetősége volt rá.

Szabadulását követően Visky Ferenc mindent ott folytatott, ahol abbahagyta. A kezdetben még pangó gyülekezeti élet nem tántorította el a hétközi tanítások

107 VISKY: i. m., 37.

108 Uo., 42.

bevezetésétől, melyre bár a presbitérium egyöntetű véleménye szerint nem volt olyan nap, ami alkalmas lett volna („nincs a hétnek az a napja, amikor feljönnének meghallgatni a heti szakasz magyarázatát, és hogy legjobb lenne, ha a tiszteletes, tisztesség ne essék szólván, kiverné a fejéből a hétközi tanítások tervét”<sup>109</sup>), a gyülekezet élére csak nemrégiben került lelkipásztor nem csupán elkezdte ezen alkalmak megtartását, de hamarosan már az a hír is elterjedt a faluban, hogy

„Apánk nemcsak a heti, hanem bizony a napi szakasz nyilvános magyarázatának a bevezetésére készül, és hogy közel van az idő, amikor az az átkozott nagyharang minden áldott este a bujtogató szándékú tanítás meghallgatására fogja felszólítani a falu népét, amitől, a jól értesültek szerint, asszonynak, állatnak elapadhat a teje, a férfiaknak látványosan csökkenhet a nemzőereje, és amiért, érthető módon, már egyszer börtönbe zárták a tiszteletest és egyes követőit”<sup>110</sup>

A falubeliek ellenkezése nem állította meg a lelkes tiszteletest, akinek nemsokára ismét jelentős méretűre duzzadt a gyülekezete, hiszen távolról is zárandokok érkeztek, hogy a beszédeit hallhassák.

„[A] Lélekkel szemben egyszerűen tehetetlen vagyok”<sup>111</sup> – olvassuk a 68. számozott szakaszban a lelkész édesapa regénybéli szavait. Ez az egy sor mintha életének egészét leírná, minden döntésének, az emberekre gyakorolt hatásának magyarázatát adná. A *Kitelepítés*ben bemutatott Visky Ferenc nem ura önmagának, hiszen tehetetlen a Lélekkel, Isten lelkével, a Szentlélekkel szemben, akinek a szerelem miatt – mely, mint mondtuk, a regényben mindennek oka és magyarázata – nem tud ellenállni. A Lélek teszi képessé ábrahámí áldozatára, a Lélek szól a hangján, ha vasárnap prédikálni kezd, a Lélek teszi képessé arra, hogy egy élő, formálódó egyház képét közvetítse a hívek felé, mely nem uralkodik rajtuk, hanem általuk jön létre. A Lélek hívja el, és teszi őt lelkésszé, ez a kapcsolat pedig – és ebből következően az édesapa lelkész-mivolta – személyiségének legfontosabb részévé válik. Nem akarásból, görcsösségből, kényszerből vagy megfelelésből, hanem mert egyszerűen tehetetlen a Lélekkel szemben. Tettei tehát nem őt mutatják fel, hanem azt, akinek ő szüntelen utat enged önmagában: az ő Istenét.

Ha visszagondolunk, Ábrahám egyetlen magyarázata is ekképpen hangozhatott volna. A Visky András regényéből megismert lelkész tehát Ábrahámhoz hasonlóan képes volt megnyitni magát a Lélek szava előtt és engedni, hogy az

109 Uo., 286.

110 Uo., 403.

111 Uo., 43.

átfolyjon rajta. Életének legfontosabb feladata tehát az volt, hogy hangját Isten lelkének kölcsönözve lehetőséget adjon számára megszólalni. Ennek egyik példája a regényvégi, a szabadulás utáni prédikáció, melynek fő kérdése, a kérdések kérdése így szól: „Kié Erdély?” Ennek az emlékezetes istentiszteletnek a leírására Visky András külön fejezetet szentel.

„nem az övék, mondja a Lélek a gyülekezetnek, és nem a mienk, mondja a Lélek, kié az ország, tágitott a kérdésen a Lélek, nem az övék, rikoltzott a zarándokokban is a Lélek diadalmasan, hát persze, de a mienk sem, mert az Úré, ahhoz pedig, hogy a mienk legyen, ami most szemmel láthatóan nem a mienk, ahhoz, mondta a Lélek, szabadoknak kellene lennünk, de nem vagyunk, mondta a Lélek a gyülekezetnek, nagy megkönnyebbülés lett úrrá a zarándokokon, hát mégsem a legfőbb hadúr, hahaha, jól oda van mondva neki, kérem, hanem az Úré, igen, igen, nem Popescu úré és nem Eisenburger úré és nem Visky úré, legkevésbé kelyhes Janku testvére, Hartstein doktor meg csak intett, hogy ő aztán végképp nem is tarthat igényt rá”<sup>112</sup>

A regénynek ezen a pontján már az elbeszélés is a Lélekről, és nem a fizikailag jelenlévő és beszélő édesapáról ír. A próféta módjára beszélő lelkész már korábban hasonlóvá vált Ézsaiáshoz, mikor az ő szavait énekelve adta családja tudtára, hogy hazaérkezett. Itt azonban nincs más öszövétségi szereplővel történő azonosítás, Visky Ferenc maga jelenik meg prófétaként, akinek hangján a Lélek maga beszél a gyülekezethez, ráadásul kifejezetten személyes módon, a híveket név szerint említve a tanítás során.

„ha pedig az Úré, mondja a Lélek a szószéken, akkor a szabad emberek otthona az ország, így a Lélek, nem a mienk és nem az övék, a szabadoké, mert, mert, mert, és itt a kihagyhatatlan Apostol kihagyhatatlan tanítása következik, Apánk fűge ujjai megindulnak a Könyv lapjai között, hogy ráleljenek a pontos idézetre, [...] megvan, itt áll, fehér tűz a fekete tűzön, az apostoli tanítás, örvendezik Apánk a szószéken, íme, ahol az Úrnak lelke, ott a szabadság, hát ez az, mondja a Lélek, most pedig álljunk fel, és közös imánkban tegyük fel még egyszer a kérdést, kié Erdély?, majd menjünk el, ki-ki a maga útján, békével”<sup>113</sup>

Az elbeszélés humoros közbeékelésekkel tarkítja a prédikációt, melyben nem csupán a lelkesült tömegként jelenlévő gyülekezetet, de a köztük tolmácsoló gyerekeket is láthatjuk, valamint az olykor fel-felsőhajtó Júliát, aki önmagát

112 Uo., 410.

113 Uo., 410–411.

fékezni képtelen férjének beszédét hallgatva gyermekeivel együtt minduntalan arra gondol, hogy ezek után egészen biztosan újra elviszik majd a szerelmét, hiszen mintha semmit sem tanult volna a múltból. Tőle függetlenül a gyermekek – akiknek gondolataiba a narráció ugyancsak belátást enged – beletörődötten veszik tudomásul édesanyjukkal együtt, hogy apjukat minden bizonnyal újra börtönbe zárják. Habár a másodszori bebörtönzés meg nem történése utólag megengedi az elbeszélés humoros hangvételét, nehéz elvonatkoztatni attól, hogy a történet szerint ez egy az elbeszélés jelenében valóban potenciális és félelmet keltő eshetőség volt, mely a kockázatosan beszélő lelkész édesapa vakmerőségét is súlyosbítja. A történetben bemutatott Visky Ferenc nem megy keresztül karakterfejlődésen, személyisége a regény eleje és vége, a bebörtönzés előtt és a fogság hat és fél éve után is azonosnak hat. Szenvedélyét, Isten és felesége iránti szerelmét, meggondolatlannak tűnő szent vakmerőségét a fogság szenvedései nem tudják megtörni. Makacssága, mely a regény tanúsága szerint egész életében jellemezte, az idézett fejezet végén is visszatükröződik, amikor az isten-tisztelet után a templom előtt kétségek öntik el és kérlelni kezdi a gyülekezetet:

„menjünk vissza, mondta akkor Apánk, menjünk vissza, elmondom még egyszer az egészet elejétől végig, te Feri, te Feri, mondta Anyánk tréfásan, de hiszen már elmondtad, és még a kérdések kérdését sem mulasztottad el feltenni, nagy derűltég lett úrrá a társaságon, hát így, így, tebenned bíztunk eleitől fogva, vették tréfára a dolgot a zarándokok is, majd emelkedett hangulatban, nagy egyetértésben megindultak lefelé a dombon, hogy még havazás előtt bejussanak a városba, menjünk vissza, próbálkozott Apánk még egyszer, elmondom az egészet elejétől végig, hátha fordítási gondok adódtak volna, valóban, könnyen meglehet, bologtunk mind a heten, fordítási gondok mindig előállhatnak, még amikor a Lélek szól a gyülekezetnek, akkor is”<sup>114</sup>

## 7. Összegzés

Esterházyval – akinek műveihez a *Kitelepítés* több szálon is kapcsolódik – szólva „[a]z aparegény [...] nem műfaj, ellenben az apa az műfaj.”<sup>115</sup> Visky András regényének fő szervező eleme is az apa, aki kezdetben hiányával, később pedig jelenlétével válik az elbeszélő identitásának és történetének meghatározó alakjává és viszonyítási pontjává. Láthattuk, hogyan jelenik meg benne és felesége életé-

114 Uo., 413–414.

115 VICKÓ ÁRPÁD: „Én egy kiegyensúlyozott magyar úr vagyok”, Esterházy Péterrel beszélget VICKÓ ÁRPÁD, *Üzenet*, 2000/7–9, 143–155.

ben az égi és földi szerelem, mely nem nélkülözi a testiséget, amit az egyházban sokkal hangsúlyosabban jelenlévő gondolkodásmód ugyanakkor elutasít. Visky Ferencről azonban olyan képet fest a *Kitelepítés*, mely egy szabad lelkészt mutat, aki börtönévei előtt és után is ugyanazzal a szenvedéllyel gyűjti maga köré a híveket. Vakmerő önfeláldozása a mártírok és a reformátorok életét idézi elénk, szavai pedig, melyeken keresztül a Lélek maga szól, a prófétákra emlékeztet. Bár egyszerre közvetlen, humoros és nyitott az élő Isten megmutatkozására a világban, családja számára olykor elérhetetlennek, szoborszerűnek, a regény elbeszélője szemében túlon túl tökéletesnek és szentnek mutatkozik. Örültségben és hűségben Ábrahám és Jób rokona, máskor meg egyenes ágú leszármazottja magának a Mindenhatónak. Szelíd hitében olyan erővel nézett szembe a korszakban működő hatalom, amit már nem tűrhetett, hiszen megrémült tőle, akárcsak a hivatalos egyház, mely szinte eretnekként tekintett rá. Ahogyan Jánossy Lajos írja: „Igen, az apa távol, ismeretlen börtönben, azaz jelenvaló hiányában válik a magyar irodalom kiemelkedő alakjává, aki, Esterházyval tartva: mindenhol van, de itt nincs.”<sup>116</sup>

Visky András regénye egy rendkívüli lelkész portréját tárja elénk. Egy olyan emberét, aki nem tudott ellenállni a Léleknek, mely néha talán érthetetlen döntésekre bírta rá, és olyan utakra vezérelte, melyeken nem csak neki, de családjának is végig kellett mennie. Mégis számos ember számára mutatta fel azt az Istent, aki kihozta őket a fogságból, és a szabadság felé vezette őket. Hiszen, ahogy ő maga mondja a Biblia szavaival a regényben utolsóként bemutatott prédikációjában: „ahol az Úrnak lelke, ott a szabadság.”<sup>117</sup>

### Our Father, Abraham A Father- and Pastor-Shaped Hole in András Visky's Novel *Deportation*

One of the central elements of András Visky's novel *Kitelepítés* [*Deportation*] is the father's character. Although imprisoned for a significant part of the story, he is still present through his absence, as the ultimate goal of every action within the family is to be reunited with him. To the narrator, this is a particularly important, identity-forming relationship, as András, the youngest of seven kids, was only two years old at the time of the deportation and had no memories of his father. For him, the anticipated reunion would prove that he, just like his

116 JÁNÓSSY Lajos: Apokrif *litera.hu*, 2022. 10. 01. URL: <https://litera.hu/magazin/kritika/apokrif.html> (2025. 08. 04.)

117 VISKY: i. m., 411.



siblings, does have a father, and that he would recognize him, even though he has no idea of his appearance.

This study analyzes the father's character in detail, who is initially constructed in the imagination of the youngest child in the novel but later becomes a real person. Beginning with an examination of his father's love for his mother – not merely emotional, but physical as well –, continuing with comparisons to biblical characters – including Abraham, Job, Jonah, the prophet Isaiah, and even God himself – all the way to a presentation of his work as a pastor. In my analysis, I attempt to highlight several aspects of an unusual pastor portrayed in the novel *Deportation*, thereby offering a new interpretation of András Visky's highly successful book.